

Recenzje

DOI: 10.31648/sp.7881

Stanisław Hoc

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0003-4248-3664

shoc@op.pl

Anna Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Oficyna Wydawnicza KAAFM, Kraków 2021, ss. 382.

Autorka w swojej monografii, będącej wersją rozprawy doktorskiej, podjęła niezwykle ambitny, dotąd nieporuszany w literaturze przedmiotu temat obrazu przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego, który zanim został pisarzem, był przemytnikiem, przestępcą, agentem Oddziału II Sztabu Generalnego, wielokrotnie więźniem. Zdaniem autorki siedem spośród trzynastu napisanych przez niego powieści mogą stanowić materiał badawczy dla kryminologa. W swoich publikacjach ukazywał on świat przestępczy dawnych Kresów Wschodnich, którego był częścią i obserwatorem. Twórczość S. Piaseckiego jest rodzajem uczestnictwa obserwującego, czyli metody badania zjawisk kryminologicznych, w której obserwator jest częścią świata przestępczego. Wybór tematu jest szczególnie trafiony, a przy tym świadczący o dużej erudycji autorki.

Monografia stanowi udaną próbę odtworzenia poglądów kryminologicznych S. Piaseckiego na podstawie ich treści, częściowo autobiograficznych, a więc także próbę rozważenia, na ile poglądy pisarza wpisują się w ustalenia kryminologii i czy mogą być dla tejże kryminologii użyteczne¹.

Pytanie zasadnicze, które stawia autorka, brzmi: na ile źródłem wiedzy kryminologicznej może być analiza rozważań autora, który był częścią świata przestępczego, zgłębił mechanizmy nim kierujące, poznał innych przestępców, ich indywidualne historie, obserwował życie i analizował postawy życiowe współwięźniów, sam w ciągu czternastu lat przebywając w wielu więzieniach. Trafnie więc autorka wskazuje, że należy wyjaśnić, jakiej wiedzy dostarczają refleksje S. Piaseckiego poprzez odtworzenie obrazu przestępcy i przestępczości w jego prozie oraz poglądów odnośnie przyczyny przestępstwa. Ważne dla autorki były relacje literatura piękna – kryminologia oraz bogate doświadcze-

¹ A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Kraków 2021, s. 10.

nie kryminalne S. Piaseckiego. Podkreśla przy tym, że jej rozważania wkraczają na grunt jednego z paradygmatów w kryminologii – kryminologii naracyjnej². Autorka w swoich badaniach zastosowała głównie metody badań niereaktywnych opartych na analizie treści, studiach prac teoretyczno-kryminologicznych, studiach prozy S. Piaseckiego i pracach literaturoznawczych. Przeprowadziła także studia archiwalne, docierając m.in. do zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie (RGWA), do których inni polscy badawcy nie dotarli, co świadczy o jej warsztacie naukowo-badawczym.

Rozdział I pracy dotyczy wiedzy ludzkiej i jej źródła³. Autorka zajmuje się w tej części publikacji wiedzą naukową i innymi rodzajami wiedzy oraz źródłami wiedzy (źródłami poznania). Niezwykle wnikliwe rozważania mają na celu wprowadzenie do wątku głównego. Opisuje przy tym metodologie kryminologii, metody badawcze stosowane w kryminologii, metody jakościowe. Zauważa, że źródłem wiedzy kryminologicznej jest także literatura piękna⁴, szczególnie gdy autorem jest osoba, która wskutek splotu losowych wydarzeń trafiła do środowiska przestępczego albo z racji wykonywanego zawodu miała z nim długotrwały bezpośredni kontakt (Sergiusz Piasecki, Fiodor Dostojewski).

W rozdziale II autorka zajmuje się relacją literatury pięknej z kryminologią⁵, odnosząc się do: funkcji dzieła literackiego, literatury jako źródła wiedzy o człowieku, literatury jako źródła wiedzy kryminologicznej, polskiej literatury pamiętnikarskiej i autobiograficznej jako źródła wiedzy kryminologicznej. Rozważania te świadczą o doskonałej znajomości literaturoznawstwa oraz kryminologii. Na szczególną uwagę zasługują wywody odnoszące się do literatury jako źródła wiedzy kryminologicznej⁶ przy wykorzystaniu literatury przedmiotu, polskiej i obcej. Autorka podkreśla, jak szczególną pozycję w kryminologicznej analizie literatury pięknej zajmują utwory F. Dostojewskiego, gdzie jednym z głównych obsesyjnych tematów jest zbrodnia i przestępstwo⁷, szerzej odwołując się do twórczości tego autora. Cenne są wywody autorki na temat polskiej literatury pamiętnikarskiej i autobiograficznej jako źródła wiedzy kryminologicznej⁸. Autorka na podstawie analiz wybranych dzieł wskazała, jak literatura piękna jest bogata w elementy specyficzne dla kryminologicznych rozważań, szczególnie w wymiarze badań dotyczących przyczyn przestępstw⁹. Autorka uważa, że na stawiane przez kryminologię pytania wyczerpujących odpowiedzi nie otrzymali przedstawiciele kolejnych nurtów tej nauki. Dlatego też – jej zdaniem – może warto wsłuchać się w głos prze-

² Ibidem, s. 11.

³ Ibidem, s. 19–60.

⁴ Ibidem, s. 54.

⁵ Ibidem, s. 61–89.

⁶ Ibidem, s. 71 i nast.

⁷ Ibidem, s. 80.

⁸ Ibidem, s. 84.

⁹ Ibidem, s. 88.

stępców i tych, którzy w otoczeniu przestępców spędzili znaczną część życia, którzy mogli ten świat poznać, poczuć, wnikliwie zaobserwować. Jedną z takich osób był niewątpliwie S. Piasecki¹⁰.

Rozdział III autorka poświęca Sergiuszowi Piaseckiemu – biografii uzupełnionej¹¹. Analizuje w tej części pracy: jego dzieciństwo i młodość, współpracę z Oddziałem II Sztabu Generalnego, życiorys kryminalny, doświadczenie więzienne i epokę, w której żył. Zwraca przy tym uwagę bardzo poszerzona przez autorkę wiedza o S. Piaseckim w porównaniu do literatury zastanej¹², co wymagało wielu zabiegów. Szczegółowo opisano biografię S. Piaseckiego, przede wszystkim jego doświadczenia kryminalne i wieloletnie pobyty w więzieniach. Wykorzystano w tym zakresie jego wspomnienia, listy oraz notatki. Autorka podjęła próbę weryfikacji części informacji dotyczących kryminalnego życiorysu S. Piaseckiego. Zwróciła przy tym uwagę na wiarygodność jego relacji oraz realność i rzetelność opisu przestępczego świata, przestępców, a także jakie czynniki kryminogenne uważał za najważniejsze w kryminologii. Autorka wiele uwagi poświęciła badaniom archiwalnym, starając się wyjaśniać niepotwierdzone w innych dokumentach fakty z życia S. Piaseckiego, o których wiadomo jedynie z jego wypowiedzi i wspomnień.

Do kilku ważnych, a niesprawdzonych faktów w biografii S. Piaseckiego należą m.in. dokładne daty jego pobytów w więzieniach, dokumenty dotyczące: oceny S. Piaseckiego jako więźnia, jego kar dyscyplinarnych w więzieniach, nagród, przyczyn przenoszenia do kolejnych więzień, ponadto faktyczna ocena jego pracy wywiadowczej, udokumentowany okres współpracy z Oddziałem II i moment oraz przyczyna jej zakończenia, kwestia nadania stopnia oficerskiego, zaświadczenie wystawione przez szefostwo Ekspozytury nr VI, które przez Melchiora Wańkowicza zostało opisane jako przyczyna ułaskawienia S. Piaseckiego w 1926 r. Autorce, mimo włożonego trudu, nie udało się zweryfikować wszystkich niejasności, co oczywiście nie jest zarzutem. W archiwach – jak zauważa – nie zachowały się pełne dokumenty S. Piaseckiego ani jego akta. Natomiast w archiwum w Moskwie autorce udało się odnaleźć m.in. dotychczas nieznaną list S. Piaseckiego, który pisał prawdopodobnie do płk. dypl. Wilhelma Heinricha z Oddziału II i w którym opisywał swe ciężkie położenie oraz prosił o pomoc w skróceniu kary. Autorka na podstawie zachowanych w archiwach akt współwięźniów osadzonych z S. Piaseckim przeanalizowała sylwetki jego więziennych towarzyszy i – na ile było to możliwe – ich życiowe historie.

¹⁰ Ibidem, s. 88–89.

¹¹ Ibidem, s. 91–185.

¹² R. Demel, *Sergiusz Piasecki (1901–1964). Życie i twórczość*, Warszawa 2001; K. Polechoński, *Żywoć człowieka uzbrojonego, Biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa–Wrocław 2000.

W rozdziale IV autorka przedstawia charakterystykę i historię życia przestępców w prozie S. Piaseckiego¹³. Poddała analizie przede wszystkim *Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy*, *Żywoł człowieka rozbrojonego* oraz trylogię złodziejską *Jabluszek*, *Spojrzą ja w okno* i *Nikt nie da nam zbawienia*. Pierwsza z analizowanych książek prezentuje rzeczywistość życia przemytników na pograniczu polsko-sowieckim w latach 1922–1924. Trylogia stanowi studium przestępczego świata złodziei. Natomiast w powieści *Żywoł człowieka rozbrojonego* główny bohater przechodzi przez wszystkie szczeble konfliktów z prawem, a czytelnik uczestniczy w procesie jego przemyśleń, poznaje wpływ świata zewnętrznego na dramatyczne wybory. Autorka podkreśla, że powieść stanowi wyrazisty, obyczajowo drastyczny przykład prozy obyczajowej lat 30. XX w. Jej zdaniem S. Piasecki wykluczał istnienie wrodzonych skłonności przestępczych, nikt też w jego opinii nie jest szczególnie predestynowany do popełniania przestępstw. Porównywał w wielu przypadkach ludzi „automatycznie” uczciwych i prawych z przestępcami i wyraził przekonanie, że nie ma uniwersalnej idei pozwalającej na podział ludzi na lepszych lub gorszych czy może dobrych lub złych. Wynika stąd, że nie istnieje podział na przestępców i nie-przestępców. Autorka zauważa, że niektóre z przedstawionych przez S. Piaseckiego historii są niemal ilustracjami teorii kryminologicznych, do których szczegółowo odnosi się w kolejnym części monografii.

W swoich utworach S. Piasecki ukazuje różne typy złodziei i podaje rozmaite przyczyny wyboru tej nonkonformistycznej ścieżki życiowej¹⁴. S. Piasecki, dokonując próby określenia przyczyn przestępczości, podkreślał wpływ nędzy i braku perspektyw zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych¹⁵. Należy zauważyć, że S. Piasecki odróżnia pozorną uczciwość od uczciwości prawdziwej, wynikającej z postawy człowieka wobec człowieka. Zestawienie przestępców i ludzi „mechanicznie uczciwych” jest zabiegiem charakterystycznym dla S. Piaseckiego, a ocena dla tych drugich nie wypada korzystnie.

W rozdziale V autorka zajmuje się przestępcami S. Piaseckiego w świetle wybranych teorii kryminologicznych¹⁶. Jest to najobszerniejsza część monografii, w której A. Szuba-Boroń niezwykle wnikliwie analizuje następujące zagadnienia: teorie kryminologiczne, przestępca w kryminologii XIX wieku i w pierwszej połowie XX wieku, przestępca z powieści S. Piaseckiego w stosunku do teorii pozytywistycznych i antropologii kryminalnej, wybrane socjologiczne teorie pozytywistyczne i paradygmatu pozytywistycznego, wybrane teorie indywidualne post-pozytywistyczne (modernistyczne), przestępcy z prozy S. Piaseckiego w świetle teorii postmodernistycznych, narracja S. Piaseckiego na tle kryminologii narracyjnej i paradygmatu humanistycznego.

¹³ A. Szuba-Boroń, op. cit., s. 187–219.

¹⁴ Ibidem, s. 211.

¹⁵ Ibidem, s. 215.

¹⁶ Ibidem, s. s. 221–324.

Autorka zauważa, że z kryminologicznego punktu widzenia najciekawsze są powieści S. Piaseckiego: *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, *Żywot człowieka rozbrojonego* oraz wspomniany trylogia złodziejska *Jabluszek*, *Spojrzą ja w okno*, *Nikt nie da nam zbawienia*. Pewne refleksje dotyczące przestępczości, ale także samego przestępcy znajdują się również w dylogii szpiegowskiej: *Piąty etap* i *Bogom nocy równi*. Proza S. Piaseckiego prezentuje całą galerię przestępców, niektórych opisuje bardzo szczegółowo, a niektórzy pojawiają się tylko epizodycznie¹⁷. Zdaniem autorki lektura powieści S. Piaseckiego nie pozostawia wątpliwości, że był on człowiekiem o jasno sprecyzowanych przekonaniach co do przestępców, przestępczości jako zjawiska (tzn. części życia społecznego), a także udziału tegoż społeczeństwa w kształtowaniu przestępczości¹⁸. Głównym założeniem autorki było ukazanie poglądów S. Piaseckiego na tle epoki, zestawienie jego refleksji z obowiązującym ówczesnie kierunkiem myśli kryminologicznej – to niezwykle ambitne zadanie wykonała, jak sądzę, profesjonalnie. Wykazała się przy tym bardzo dobrą znajomością teorii kryminologicznych na podstawie dostępnej literatury przedmiotu.

Autorka trafnie zauważyła, że w pierwszej połowie XX w., w latach 30., w więzieniu na Świętym Krzyżu (a po 1937 r. już poza jego murami) S. Piasecki spisywał swoje kryminologiczne refleksje¹⁹. Tym samym wnikliwie zanalizowała polską myśl kryminologiczną²⁰ w zakresie sposobu myślenia o człowieku-przestępcy. Porównanie refleksji S. Piaseckiego z współczesnymi mu teoriami kryminologicznymi²¹ skutkuje oceną, że poglądy S. Piaseckiego są zbieżne z teoriami upatrującymi przyczyn przestępstwa w różnych odmianach anomii oraz teorią zróżnicowanych powiązań. Zakwestionowanie podziału na złych przestępców i dobrych nie-przestępców współgra z diagnozą Edwina H. Sutherlanda z *White collar crime*²², zaś funkcjonowanie grup przestępczych (także przemytniczych) z teorią podkultury przestępczej. Obserwacje S. Piaseckiego są także zgodne ze wszystkimi teoriami, które nędzę traktują jako jeden z czynników determinujących przestępstwo. W szczególności S. Piasecki dostrzega w przestępcy człowieka, z reguły człowieka nieszczęśliwego, skrzywdzonego przez los i przez społeczeństwo. Natomiast zdaniem autorki poglądy S. Piaseckiego są nie do pogodzenia z teoriami pozytywistycznymi i postpozytywistycznymi we wszystkich odmianach, w tym zakresie, w jakim zakładają one dychotomię przestępcy-nieprzestępcy, szukają czynników decydujących o przestępstwie, „skłonności przestępczych”, próbują je zdefiniować,

¹⁷ Ibidem, s. 221.

¹⁸ Ibidem, s. 222.

¹⁹ Ibidem, s. 224.

²⁰ Ibidem, s. 236 i nast.

²¹ Zob. J. Widacki (red.), *Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym*, Kraków 2016, s. 7–181; W. Świda (red.), *Kryminologia*, Warszawa 1977, ss. 457.

²² Szerzej na temat tej koncepcji: E.H. Sutherland, *White-Collar Criminality*, „American Sociological Review” 1940, nr 1, s. 1 i nast; idem, *White Collar crime*, New York 1949, s. 9.

wyszukują na siłę cech (moralnych, fizycznych, osobowościowych, intelektualnych) różniących przestępców od nie-przestępców. Autorka dochodzi do wniosku, że zamierzeniem S. Piaseckiego nigdy nie było usprawiedliwienie przestępców, lecz przede wszystkim uwrażliwienie społeczeństwa, najczęściej występującego w charakterze „sprawiedliwego sędziego”, na wielowymiarowość życiowych zawirowań. Pisarz uświadamia, że jako społeczeństwo nie możemy zapominać o przyrodzonej godności i wartości przestępców jako istot ludzkich²³.

Pracę zamyka zwięzłe zakończenie²⁴, w którym autorka podsumowuje swoje rozważania. Podkreśla, że S. Piasecki realistycznie i rzetelnie przedstawił świat przestępczy, którego przez lata był częścią, a lektura jego powieści ukazuje jasno sprecyzowane i konsekwentnie prezentowane poglądy pisarza w zakresie przyczyn przestępczości i obrazu przestępcy, widzianego zawsze jako człowieka, na którego życiowe – mniej lub bardziej świadome – wybory wpływają okoliczności, społeczeństwo, możliwości i życiowe perspektywy²⁵.

Refleksje S. Piaseckiego są – zdaniem Autorki – bliskie romantycznej perspektywie spojrzenia na kryminologię, pochylającej się nad ludźmi zmuszonymi do dokonywania dramatycznych wyborów, osobami uwikłanymi w przestępczą rzeczywistość okolicznościami. Podkreśla także, że humanizm, a tym samym dostrzeżenie w przestępcy człowieka było na przekór nie tylko ówczesnym szkołom kryminologicznym, ale także panującym w czasach współczesnym S. Piaseckiemu poglądom większości ludzi. Społeczeństwo polskie zawsze było bardzo punitywne i takie pozostało do dziś²⁶.

Bibliografia jest bardzo obszerna (541 pozycji, w tym 199 obcych). Dołączono akty normatywne, archiwalia, spis fotografii, również streszczenie w języku polskim i angielskim.

Wywody przeprowadzone przez autorkę są logiczne, a przypisy rozbudowane, ale czytelne, widoczna jest aktywność w prezentowaniu własnych poglądów, podejmowanie polemik. Autorka jawi się jako udana reprezentantka szkoły swojego mistrza prof. Jana Widackiego. Jej praca, współcześnie wiążąca literaturę piękną z kryminologią, w pełni zasługuje na wnikliwą lekturę.

Wykaz literatury

Demel R., *Sergiusz Piasecki (1901–1964). Życie i twórczość*, LTW, Warszawa 2001.

Polechoński K., *Żywoć człowieka uzbrojonego, Biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa–Wrocław 2000.

²³ A. Szuba-Boroń, op. cit., s. 323.

²⁴ Ibidem, s. 325–329.

²⁵ Ibidem, s. 326.

²⁶ Ibidem, s. 326–327.

- Sutherland E.H., *White Collar crime*, Henry Holt – Rinehart & Winston, New York 1949.
- Sutherland E.H., *White-Collar Criminality*, „American Sociological Review” 1940, nr 1.
- Szuba-Boroń A., *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Oficyna Wydawnicza KAAFM, Kraków 2021.
- Świda W. (red.), *Kryminologia*, PWN, Warszawa 1977.
- Widacki J. (red.), *Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym*, Oficyna Wydawnicza KAAFM, Kraków 2016.

Summary

Anna Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Oficyna Wydawnicza KAAFM, Kraków 2021, ss. 382 (book review)

Keywords: criminology, criminal history, criminological theories, offender, prose, prison experiences.

The subject of this review is the monograph by Anna Szuba-Boroń on the image of the offender in the prose of Sergiusz Piasecki, in the light of criminological views. Before becoming a writer, S. Piasecki was a smuggler, offender, intelligence agent, and many times a prisoner. In his novels, he described the criminal world of the former Eastern Borderlands. Seven out of thirteen novels which were written by him are the research material for criminologists. The work of Piasecki is a kind of participation of the observer – a method of researching criminological phenomenon in which the observer becomes a part of the criminal world

The aim of the study is to evaluate this monograph considering theories and methods of research in criminology.

The author presents, what S. Piasecki wanted to convey to criminology in a very successful way.

